

HASAN BASRİ ÇANTAY'IN HAYATI VE "KUR'ÂN-I HAKÎM VE MEÂL-İ KERİM" ADLI ESERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

The Life of Hasan Basri Cantay and Some Characteristics of His Work "Kur'an-ı Hakim ve Meali Kerim"

Ziya ŞEN*

ÖZET

Bu makale, Hasan Basri Çantay hakkında yapılan çalışmaları, onun hayatını ve eserlerini ve bazı örneklerden hareket ederek onun mealinin ayırt edici taraflarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Hasan Basri Çantay'ın mealinin adı "Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'dir. Bu meal bazı yönlerden pek çok mealle aynı olmakla beraber kullandığı dil, parantez içi açıklamalar, dipnot ilaveleri, kaynak kullanımı ve çeviri yöntemi gibi hususlar açısından klasik ve modern dönemde kaleme alınmış birçok mealden ayrılmaktadır.

Çantay'ın meâli, harfi tercüme yoluyla kaleme alınmış Türkçe Kur'an tercümelerinin en başarılı örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Eser, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Türkçe'nin kullanımına uygun bir üslupla telif edilmiştir. Çeviride Türkçe cümle yapısı esas alınmıştır. Ancak eserde zikredilen bazı ifade kalıpları ve kavramlar günümüz Türkçesinde kullanılmamaktadır. Türkçenin başarılı bir şekilde kullanıldığı meâlin dili basit, sade ve akıcıdır.

Tercümede pek çok sayıda parantez içi açıklama ve tefsir mahiyetinde dipnot bulunmaktadır. Bunlar esere bir zenginlik kazandırdığı gibi aynı zamanda Kur'an mesajının daha iyi anlaşılması konusunda bir katkı sağlamaktadır.

Toplam üç ciltten oluşan Çantay'ın meâli, klasik döneme ait önemli tefsirlerden istifade edilerek hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Basri Çantay, Kur'an, Tercüme, Meal

ABSTRACT

This article aims to examine the studies made about Hasan Basri Cantay, his life and works, giving some examples demonstrate the distinctive aspects of his Quran Translation.

The name of his Quran Translation is "Kur'an-ı Hakim and Meali Kerim". Although his translation is as the same in some ways many translations it separated from the many translations were written in classical and modern periods in terms of issues such as language used, parenthetical explanations, footnotes additions, resource utilization and translation methods.

Cantay's translation is constitutes one of the most successful examples of Turkish translation of Quran that formed by letters translated.

* Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. (ziyasesen@hotmail.com)

The work have been compiled in style an appropriate use of the Turkish Republic's first years. Turkish sentence structure is based on a translation. However, some expression patterns and concepts that mentioned in the book is not used in modern Turkish. The language of the translation that Turkish has been successfully used is plain, simple, and fluent.

There are a lot of explanation in brackets and footnotes in the nature of the commentary in this translation. They bring a richness to work at the same time as it is provide a contribution to beter understanding of the Qur'anic message.

Cantay's translation total consisting of three volumes has been prepared by utilizing important commentaries of the classic period.

Keywords: Hasan Basri Cantay, Qur'an, Translation, Meal

Giriş

Hasan Basri Çantay, mücadeleci bir kimliğe sahip olmanın yanında aynı zamanda bir ilim adamı, edebiyatçı, mütefekkiri ve müfessirdir. Kendisi halkın nabzını tutmasını çok iyi bilmiş, kitleleri peşinden sürüklemiş, vatanseverliğin en güzel örneklerini bizzat yaşayarak göstermiştir. Onun bu fedakârlıkları karşısında Türk milleti kendisini unutmamış, adının ve eserlerinin sonraki nesillere ulaşmasını sağlamıştır. Hasan Basri Çantay hakkında gerek makale ve gerekse tez şeklinde olsun pek çok çalışma kaleme alınmıştır.¹

1 Burada Hasan Basri Çantay ile ilgili olarak yapılan çalışmalardan (gerek makale, gerek tez ve gerekse kitap olsun) tespit edebildiklerimizin isimlerini zikretmek istiyoruz.

Hasan Basri Çantay Hakkında Yapılan Çalışmalar

a. Makaleler: Aydın Ayhan, *Hasan Basri Çantay*, Merve, Yıl 1, Sayı: 2 (Mayıs-Haziran) Balıkesir 1993, sf. 4-8; Mehmet Özkan, *Hasan Basri Çantay'ın "Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim" Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012, cilt: XV, sayı: 28-1, sf. 43-66; Mücteba Uğur, *Ölümünün 10. Yıldönümü Münasebetiyle: Hasan Basri Çantay (1887-1964)*, Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi], Kasım-Aralık 1974, cilt: XIII, sayı: 6, sf. 376 vd; H. İbrahim Karşlı, *"Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakim ve Meali Kerim'deki Tercüme Metodu"*, Ekev Akademi Dergisi, Yıl 6, Sayı 13, 2002; Hasan Yılmaz, *Elmalılı ve Çantay'ın "Mukaddimeleri" Özelinde "Çeviri Olgusu" ve "Kur'an Meallerine" Dair*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi, Erzurum 2008, sayı: 30, sf. 93-119; Mücteba Uğur, *Vatansever Mücahid Hasan Basri Çantay'ı Anarken*, Türk Yurdu, Kasım 1991, cilt: 11, sayı: 51.

b. Kitaplar: Mücteba Uğur, *Hasan Basri Çantay*, TDVY, Ankara 1994.

c. Tezler: Muhammet Gündoğdu, *Hasan Basri Çantay'da Din ve Toplum*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009; Murat Okuyar, *Kıraatlar Açısından Elmalılı ve Çantay Meallerinin Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012; Yusuf Ceylan, *H. Basri Çantay'ın "Kur'an-ı Hakim ve Meâl-i Kerim" Adlı Meâlî ile Mustafa İslamoğlu'nun "Hayat Kitabı Kur'an" Meâlî Üzerine Mukâyeseli Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2011; Abdullah Yılmaz, *Hasan Basri Çantay ve Meâl-i Kerim'deki Tefsir Kısımlarının Analizi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2007; Sadık Erenbaş, *Hasan Basri Çantay'ın Tefsir İlimindeki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2006.

d. Diğerleri

Emin Işık, *"Hasan Basri Çantay"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, VIII, 218; İsmail Hakkı Mercan, İlker Er, *XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi*, 18-19 Kasım 2009 Dârülfünun İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 63-65; Vehbi Vakkasoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyete İslâm Alimleri*, İstanbul 1987, sf. 31-49; Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri*, Ankara 1989, sf. 48-68; Yusuf Akgül, *"Karasi Toprağının Yiğit Evladı Hasan Basri Çantay"*, Hazırlayan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kara Günler ve İbret Levhaları, Petek Matbaası, Balıkesir, trs; Gülgün Yazıcı, *"Hasan Basri Çantay'dan Yaşar Nuri Öztürk'e Kur'an Meâllerinde Türkçenin Serüveni"*, Kur'an Mealleri Sempozyumu II, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB Yayınları, Ankara, 2007.

1. Hasan Basri Çantay'ın Hayatı

Hasan Basri Çantay 18 Kasım 1887'de Balıkesir'de doğdu. Babası Balıkesir tüccarlarından ve ulemâdan Çantayoğlu Halil Cenâbî Efendi, annesi Sincanoğulları'ndan Kepsutlu Hatice Hanım'dır.² Babası mutasavvıf, annesi ise güzel ahlak sahibi bir hanım olarak tanınırdı.³

Ailenin üç kızla birlikte tek erkek evlâdı olan Hasan Basri, ilk tahsilini Arap Hoca'dan aldıktan sonra İbtidâ-i Kebîr denilen ilkokula verildi. Daha sonra lise öğrenimi için Balıkesir İdâdisi'ne girdi ancak İdâdî'nin dördüncü sınıfında onaltı yaşında iken babasının ölümü üzerine (1319/1903) yakınlarından destek alamadığından ailenin geçimini tek başına sağlayabilmek için öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı.

Balıkesir mutasarrıfı Ömer Ali Bey tarafından kendisine Bayındırlık Müdürlüğü'nde bir memuriyet görevi verildi. Bu arada müftü Osman Nûri Efendi ile Âdil Efendi'den Farsça ve Balıkesir Mevlevîhâne Medresesi'nde Ahmed Nâci Efendi'den de Arapça okudu. Babasının yakın dostu olan Ahmed Nâci Efendi ona hem hocalık hem de mânevî babalık yaptı. Bir taraftan Arapça ve Farsça'sını ilerletmeye çalışırken diğer taraftan da edebiyat, hukuk ve felsefe ile meşgul oldu.⁴

1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Balıkesir'de yayımlanan önce Nasihat Gazetesi'nde sonra da Balıkesir Gazetesi'nde çeşitli konularda yazılar yazdı ve mutasarrıf Sâmih Rifat Bey zamanında (1911) Yıldırım Gazetesi'ni çıkardı. İl Özel İdarelerinin ilk kuruluşunda (1913) Balıkesir İl Dâimî Encümeni'nin başkâtipliğini yaptı. Daha sonra (1914'de) mutasarrıf Reşid Bey'in emriyle bütün sorumluluğunu yüklediği Karesi Gazete'sini çıkarmaya başladı. Bu gazeteden elde ettiği kâr ile Balıkesir'de Vilayet Matbaasını kurarak matbuat hayatının gelişmesinde önemli rol oynadı. I. Dünya Savaşı sonlarına doğru (1918'de) Ses Gazetesi'ni çıkardı. Milli Mücadele yılları boyunca Türk milletinin haklarını sonuna kadar savunan ve milli şuurun uyanışına aracılık eden yazıların yayın organı olan Ses'in kapatılarak sahibinin İstanbul'a gelmesiyle ilgili emir geldiğinde Hasan Basri, Balıkesir'i temsilen I. İzmir Kongresi'ne katılmak üzere şehirden ayrılmış bulunuyordu. Kendisinin takip edildiğini öğrenince çareyi kaçmakta buldu. Burhaniye, Kepsut, Dursunbey kasabalarında ve köylerde dokuz aydan fazla dolaştı ve o yörede Millî Mücadele'nin başlaması konusunda önemli faaliyetler gösterdi.⁵

2 Mucteba Uğur, *Hasan Basri Çantay*, Ankara 1994, sf. 1; Mucteba Uğur, *Ölümünün 10. Yıldönümü Münasebetiyle: Hasan Basri Çantay (1887-1964)*, Diyanet İlmî Dergi, Kasım-Aralık 1974, c. XIII, sy. 6, sf. 376.

3 Özer Çetin, *Hasan Basri Çantay'ın Kişiliği*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010/2, c. 12, sy. 2, sf. 12.

4 Emin Işık, *Hasan Basri Çantay*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, VIII, 218. Ayrıca bkz. Uğur, *Hasan Basri Çantay*, sf. 2-5; Uğur, *Ölümünün 10. Yıldönümü Münasebetiyle: Hasan Basri Çantay (1887-1964)*, Diyanet İlmî Dergi, Kasım-Aralık 1974, c. XIII, sy. 6, sf. 376.

5 Işık, *Hasan Basri Çantay*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, VIII, 218. Ayrıca bkz. Uğur, *Hasan Basri Çantay*, sf. 9-19; Uğur, *Ölümünün 10. Yıldönümü Münasebetiyle: Hasan Basri Çantay (1887-1964)*, Diyanet İlmî Dergi, Kasım-Aralık 1974, c. XIII, sy. 6, sf. 376.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Balıkesir milletvekili olarak girdi. Aynı mecliste vekil olarak bulunan Şair Mehmed Ākif ile yakın arkadaş oldu ve ondan Arap Edebiyatı okudu. Mehmed Ākif, Bursa ve Balıkesir çevresinden gelen Yunan mezālimi haberlerinin tesiri ve düŐman ayakları altındaki vatan topraklarının acısıyla yazdığı "Bülbül" Őiirini antay'a ithaf etmiştir.⁶

Büyük Millet Meclisi'nin I. Dönemi sonunda Balıkesir'e dönen antay orada edebiyat Ğretmeni olarak göreve başladı. Aynı zamanda 132 Őehid çocuğunun eğitimi için kurulan Şehit ocukları Yuvası Müdürlüğünü de üstlendi. Diğer taraftan kendisinin çıkardığı Zafer-i Milli gazetesinde yazılar yazdı. 1928'de aŐırı zihin yorgunluğundan dolayı hastalandı ve bu sebeple emekliye ayrıldı.

Emekli oluŐunun ardından bir süre ziraat ve ticaretle meŐĐul oldu. Bu konuda baŐarı gsteremeyince sonra tekrar din, ilmî ve edebî faaliyetlere dönerek telif ve tercüme eserler kaleme aldı.

78 yıl yaŐam süren Hasan Basri antay 3 Aralık 1964'te İstanbul'da vefat etti. Cenaze namazı Fatih Camii'nde kılındı. Mezarının çok sevdiği dostu Mehmed Ākif'e yakın olması hususundaki vasiyeti zerine Edirnekapı ŐehitliĐi'ne defnedildi.⁷

2. Hasan Basri antay'ın Eserleri

Tespit edildiği kadarıyla antay, dini konulardan, ahlaktan, dilden, felsefeden, eğitim, hukuk ve ticarete kadar uzanan geniŐ bir yelpazede yaklaşık 23 eser vermiştir.⁸ Ancak kendisinin tüm eserleri basılamadı. Biz burada öncelikle onun basılmış eserleri konusunda bilgi verdikten sonra basılmayan eserlerine temas edeceğiz.

a. Basılmış Eserleri

1. Kur'ān-ı Hakîm ve Meāl-i Kerîm (Bu meal hakkında detaylı bilgi daha sonra verilecektir.)

2. On Kere Krk Hadis

Krk Hadis yazmak İslam kültür tarihinde oldukça önemli bir gelenektir. Bazı bilginler, Müslümanların bilmesinde fayda gördükleri krk veya krktan fazla hadisi bir araya getirmişlerdir.⁹ Hasan Basri antay'ın bu eseri krk hadislik bölümlerden oluŐur. Her bölüme Birinci Krk Hadis, İkinci Krk Hadis... gibi baŐlıklar konulmuŐtur. Eser, 400 hadisin yer aldığı 10 kitapçığın bir araya gelmesiyle oluŐur. 3 ciltlik

6 UĞur, *Hasan Basri antay*, sf. 19-25.

7 UĞur, *Hasan Basri antay*, sf. 25-42; IŞık, *Hasan Basri antay*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, VIII, 218.

8 etin, *Hasan Basri antay'ın Kişiliği*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010/2, c. 12. sy. 2, sf. 13-14.

9 GeniŐ Bilgi için bakınız: M. Yaşar Kandemir, *Krk Hadis*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2002, XXV, 467-470.

bu kitapların toplamında 1200 hadis yer almaktadır. Çantay'ın "Kırk Hadis" adlı eserinin büyük bir kısmı Türkçeye çevrilmiş ve İstanbul'da basılmıştır.¹⁰

3. Fıkh-ı Ekber Tercümesi (Ankara 1954).

İmam A'zam Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-Ekber* adlı risâlesinin Türkçeye tercümesidir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın talebi doğrultusunda çevrilmiş olan bu eser, birkaç defa basılmış olup en son baskısı 1982'de Ankara'da yapılmıştır.¹¹

4. Âkifnâme (İstanbul 1966).

Mehmed Âkif'in ölümünü takip eden günlerde armağan kitabı olarak yayımlanmak üzere hazırlanan, fakat bazı sebeplerle basılamayan eser, yazarının vefatından sonra oğlu tarafından neşredilmiştir.

Âkifnâme, Mehmed Âkif ile Hasan Basri Çantay'ın ortak dostu Mahir İz'in eseri takdim eden kısa bir yazısının ardından Nurettin Topçu'nun "Âkifnâme Dair" başlıklı, Âkif'i ve eserlerini felsefî, özellikle de tasavvufî bir değerlendirmeye tâbi tutarak bunların değerini ortaya koyan bir yazısı ile başlamaktadır.

Çantay bu eserini, Mehmed Âkif'in hayatı, şahsiyeti ve edebî hüviyeti hakkındaki kendi fikir ve hatıralarını devrin edip ve yazarlarından aktardığı bilgilerle destekleyerek meydana getirmiştir.

Âkif'in "Safahat" dışında kalmış şiir ve nesirlerinden örneklerle zenginleştirilen kitabın bir özelliği de şairin ölümü üzerine devrin gazete ve mecmualarında çıkmış yazılara yer vermesidir.

Eser ayrıca, şairin yakın arkadaşı sıfatı ile Çantay'a yazılan tâziye mektuplarını, Âkif'e dair bilgi ve hâtıra nakleden, onun sanatı ve edebî kişiliği hakkında değerlendirmelerde bulunan pek çok edebiyatçının mektubunu ve vefatı dolayısıyla kaleme alınmış mersiye ve tarih manzumelerinden pekçoğunu ihtiva eder.¹²

5. "es-Sekâfetü'l-İslâmiyye fi'l-Menâtıkı't-Türkiyye"

Bu çalışma, Türklerin müslüman oluşları, İslâm kültür ve medeniyetine hizmetleri ve bugünkü Türk dünyası hakkında bilgiler veren uzun bir makale olup çeşitli ülkelerde İslâmiyet'in durumunu konu alan "Islam the Straight Path" adlı derleme eser içinde yayımlanmıştır (nşr. K. W. Morgan, New York 1958). Aynı makale, Mahmûd Abdullah Ya'kûb tarafından "el-İslâm es-Sırâtü'l-Müstakim"

10 İsmail Hakkı Mercan, İlker Er, XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi, 18-19 Kasım 2009, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 68. Ayrıca bkz. Uğur, Hasan Basri Çantay, sf. 65.

11 Mercan, Er, XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi, 18-19 Kasım 2009, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 68. Ayrıca bkz. Uğur, Hasan Basri Çantay, sf. 64.

12 Işık, Hasan Basri Çantay, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, VIII, 219.

(Bağdat 1963) adıyla yapılan eserin Arapça tercümesinde de yer almıştır (II, 47-101).¹³ **The Straight Path of Islam:** Amerikalı Teolog Kenneth Morgan'ın yaşayan dünya dinleri konusunda kaleme aldığı eserinin İslam dinine ayrılmış kısmıdır. Kenneth Morgan, yeryüzünde taraftarı bulunan dinlerin her birini o dine inanan bir alimin yazdığı yazıyla anlatmıştır. İslamiyet'e ayrılan kısım da Hasan Basri Çantay tarafından kaleme alınmıştır. Bahse konu makale İngilizceye çevrilerek Amerika'da yayımlanmıştır.¹⁴

6. Mektepli Yavrularıma (Balıkesir 1922)

Balıkesir'de idareciliğini de kendisinin yaptığı *Şehit Çocukları Yuvası* öğrencileri için planlanmış olup vatan, millet ve istiklal kavramlarını işleyen bu eser, okul piyesleri şeklinde hazırlanmış ve iki kitaplık bir seri olarak yayımlanmıştır.¹⁵

7. Müslümanlıkta Himaye-i Etfal (Ankara 1922)

Himaye-i Etfal Cemiyeti Umumi Merkezi (Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Merkezi)'nin emri doğrultusunda hazırlanan bu eser, çocukları korumanın ve onları yetiştirip topluma faydalı olmalarını sağlamanın dini ve sosyal açıdan önemini ele alır.¹⁶

8. Ülkü Edebiyatı (Balıkesir 1939)

İkinci meşrutiyetten sonra ortaya çıkan "*sanat sanat içindir*" felsefesinin eleştirisine dairdir. Çantay bu eserinde, her türlü sanatın toplum için olduğu görüşünü savunur.¹⁷

9. Zekâ Demetleri

Hasan Basri Çantay'ın bu eseri daha çok dini ağırlıklı fıkralar, latifeler ve cümlelerden oluşmaktadır. Alim bir papazın çeşitli bahislere, ilahiyata, latifelere, garip olaylara ve diğer bazı konulardaki görüşlerine dair kaleme aldığı "*Mecani'l-Edeb*" isimli eserden seçilmiş 127 adet fıkradan oluşmakta olan bu eserin sonuna kendisi de bazı fıkralar eklemiş ve birinci baskısı 1939'da Balıkesir'de, ikinci baskısı 1962'de İstanbul'da yapılmıştır. Çantay, bir nevi siyasetname veya nasihatname

13 Işık, *Hasan Basri Çantay*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, VIII, 219.

14 Mercan, Er, *XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi*, 18-19 Kasım 2009, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 69. Ayrıca bkz. Uğur, *Hasan Basri Çantay*, sf. 64-65.

15 Mercan, Er, *XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi*, 18-19 Kasım 2009, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 67. Ayrıca bkz. Uğur, *Hasan Basri Çantay*, sf. 63.

16 Mercan, Er, *XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi*, 18-19 Kasım 2009, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 67. Ayrıca bkz. Uğur, *Hasan Basri Çantay*, sf. 63.

17 Mercan, Er, *XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi*, 18-19 Kasım 2009, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 67. Ayrıca bkz. Uğur, *Hasan Basri Çantay*, sf. 63.

türü kitaplarla benzerlik gösteren bu eserinde, insanlara nasihat amacıyla eğlendirici hikâye ve fıkraları adı geçen eserden tercüme ederek okuyucuya sunmuştur.¹⁸

10. Kara Günler ve İbret Levhaları (İstanbul 1964)

Çantay'ın Balıkesir'de çıkan *Türk Dili Gazetesi*'nde 18-27 Ocak 1939 tarihleri arasında yayımlanmış Milli Mücadele yıllarındaki kaçaklık günlerine dair hatıralarıdır. Ses gazetesindeki bazı yazılarıyla birlikte neşredilmiştir.¹⁹

b. Basılmamış Eserleri

Hasan Basri Çantay'ın basılmamış on iki eserinin olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir. Çalışma halinde veya müsvedde olarak, birinin veya varislerinin elinde olduğu tahmin edilen bu eserlerin bulunup yayımlanması ve kültür tarihimize kazandırılması son derece önemlidir.

Bu eserler şunlardır:

1. Dîvânü Lugâti't-Türk Tercümesi

Kaşgarlı Mahmud'un ünlü eserinin tercümesidir. Eser tamamlanamamıştır.

2. Şifâ-i Şerîf Tercümesi

Hz. Peygamber'in şemaline dair Kadî İyaz'ın "*eş-Şifa bi Ta'rifi Huluki'l-Mustafa*" adlı eserinin çevirisidir. Mealini yazarken bu eserden çokça istifade etmiştir.

3. Hucetullahi'l-Bâliğa Tercümesi ve Şerhi

Şah Veliyullah ed-Dehlevî'nin, dini hükümlerin hikmet ve gerekçelerini konu eden eserinin tercümesi ve yorumudur. Mealini yazarken bu eserden de istifade etmiştir.

4. Türk Sıvıları

Türk Dilî'nde çok yaygın olan bir kısım atasözlerinin kaynağını, kullanılış yerlerini, edebi ve tarihi değerlerini ve kullanıldığı yerleri açıklayan bir çalışmadır. Eserin, Türk folklor ve kültürü için önemli bir kaynak olacağı şüphesizdir.

5. Kalendernâme

Fikrî ve felsefî denemeler şeklindedir. Çantay'ın bazı konulardaki görüşlerini felsefi yönden ele alan bir eserdir.

18 Mercan, Er, XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi, 18-19 Kasım 2009, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 68. Ayrıca bkz. Uğur, Hasan Basri Çantay, sf. 64.

19 Mercan, Er, XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi, 18-19 Kasım 2009 Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 69. Ayrıca bkz. Uğur, Hasan Basri Çantay, sf. 64.

6. İslam'da Cihad ve İdman

7. Dokuz Derste Arapça ve Farsça Elifba

8. Maneviyat-ı Askeriye Dersleri

9. Edebi Kaideler

10. Gazetecilik Yüzünden

11. Ticari İkrar

12. İstimplâk Kanunları ve Őerhleri²⁰

c. Gazete ve Dergi Yazıları

Hasan Basri Çantay'ın basın ve kültür hayatına girdiği ilk yıllardan başlayıp, ömrünün sonuna kadar yazmış olduğu makaleleri çeşitli yayın organlarında neşredilmiştir. Onun pek çok İslam ülkesinde tanınmasında gazeteciliği etkili olmuştur. O, Balıkesir'deki birçok gazetede yazmış, hatta bazılarının idareciliğini de yapmıştır. Bu yazıları sırasında; H. Basri, H. B. Çantay, H. B. Sireti, Nasuhi Dede, Pir-i Fani, Kalender, Mü'min, Y. H., Muvahhid gibi müstear adlar kullanmıştır.

Onun köşe yazıları ve makaleleri Şu şekilde kategorize edilebilir:

Kendisinin çıkardığı gazeteler:

Balıkesir Gazetesi,

Yıldırım Gazetesi,

Ses Gazetesi: Hasan Basri Çantay tarafından 17 Ekim 1918-13 Mart 1919 tarihleri arasında 22 sayı olarak neşredilen haftalık bir gazetedir.²¹

Karesi Gazetesi: 14 Nisan 1330/27 Nisan 1914'den itibaren resmi olarak neşredilmeye başlayan bir gazetedir.²²

Balıkesir'de yayımlanıp yazısı neşrolunan gazeteler:

Zafer-i Milli

Türk Dili.

20 Uğur, *Ölümünün 10. Yıldönümü Münasebetiyle: Hasan Basri Çantay (1887-1964)*, Diyanet İlmî Dergi, Kasım-Aralık 1974, c. XIII, sy. 6, sf. 376-377; Uğur, *Hasan Basri Çantay*, sf. 66-67; Mercan, Er, *XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi*, 18-19 Kasım 2009, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 69; Işık, *Hasan Basri Çantay*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, VIII, 219.

21 Nesimi Yazıcı, *Hasan Basri (Çantay) ve Ses Gazetesi*, sf. 63. (Makale "Kurtuluş Savaşında Gönen ve Çevresi" -Ankara 1988- adlı eserin içerisinde yer almaktadır.)

22 Yazıcı, *Hasan Basri (Çantay) ve Ses Gazetesi*, sf. 64.

İstanbul'da yayımlanıp yazısı neşrolunan dergiler:

Sebilürreşad: Eski ve yeni harflerle yayınlanmış olan *Sebilürreşad* dergisinde onun dört makalesi vardır.

Sırat-ı Müstakîm.

Ankara'da yayımlanıp yazısı neşrolunan dergiler:

İslam: Çantay'ın bu dergide değişik konularda 37 makalesi neşrolunmuştur.

Bunlardan başka daha birçok süreli yayında makaleleri çıkan Hasan Basri Çantay'ın değişik konularda 116 makalesi neşrolunmuştur.²³

d. Şiirleri

Oldukça güçlü bir şair olan Hasan Basri Çantay, aruz ve hece vezinlerinde birçok şiir yazmıştır. Bu şiirlerinde *Basri*, *Hüzni*, *Serseri Aşık Hasan* gibi takma isimler kullanmıştır. Şiirlerinde, Mehmet Âkif Ersoy'un bir hayli etkisinde kalmıştır. Şiirlerinin bir kısmı oğlu Mürşid Çantay tarafından "*Babamın Şiirleri*" adı altında 1964'de İstanbul'da yayınlanmıştır.²⁴

3. Hasan Basri Çantay'ın "Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm" Adlı Eseri²⁵

Hasan Basri Çantay'ın en önemli eseri olup açıklamalı bir Kur'an-ı Kerim tercümesidir.

Çantay eserinin önsözünde şu konular üzerinde durur:

- Kur'an gibi her yönüyle eşsiz olan bir eserin tercüme edilmesinin güçlükleri ve onu hakıyla tercüme etmekten beşerin aciz kalacağı,
- Yayımlanmış bazı Türkçe tercümelerin değerlendirmesi,
- Kendi tercümesinin özellikleri (Bunları on üç madde halinde sıralamıştır.)²⁶
- Bu meâlin, kendinden öncekilere nispetle, daha derli toplu ve yepyeni bir eser olduğu, bundan sonra yazılacaklara da bir çığır açacağı ve bir rehber olacağı hususu.

23 Mercan, Er, XX. *Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi*, 18-19 Kasım 2009, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 66-67.

24 Mercan, Er, XX. *Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi*, 18-19 Kasım 2009, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 66. Ayrıca bkz. Uğur, *Ölümünün 10. Yıldönümü Münasebetiyle: Hasan Basri Çantay (1887-1964)*, Diyanet İlmî Dergi, Kasım-Aralık 1974, c. XIII, sy. 6, sf. 376.

25 Bu çalışmada, tekrar olmaması için 19-21 Eylül 2014 tarihleri arasında Balıkesir'de düzenlenen "**Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu**"nda, sunulmak üzere Prof. Dr. Ömer Dumlu bey ile beraber hazırlanmış olduğumuz şu konulara temas edilmeyecektir. "Eserdeki Dipnotlar", "Eserdeki Kur'ânî Kavramlar", "Esbab-ı Nüzul", "Kıraatler", "Arapça Gramer", "Diğer İlimler".

26 Onun mealinde zikrettiği bu özellikler için bkz. Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1952, I, 8.

a. Mealin Bazı Genel Özellikleri

- Eserin hemen hemen her sayfasında dipnot vardır. Mealin bin iki yüz otuz altı sayfaya ulaşması da bu dipnotların çokluğundan kaynaklanmaktadır. Bu dipnotlarda usule dair bazı bilgilere yer verildiği gibi metinde verilen bilgilerin kaynaklarına da atıfta bulunmaktadır.
- Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'de "harfî tercüme" yöntemi tercih edilmiştir. Ayetlerin mealinde tek bir harfin bile hakkı verilmiştir. Kur'an metninde karşılığı bulunmayan kelimeler, meâl alınmamıştır.
- Mâziye muzâri, muzâriye mâzi, isme fiil, fiile isim mânası verilmemeye özen gösterilmiştir.
- Meal, metne bağlı kalarak ancak gerekli yerlerde parantez içinde ve dipnotlarda açıklamalar getirme esasına göre hazırlanmış, bu yönüyle parantezli meallerin ilk örneği olmuş ve Kur'an tercümelerinde bir çığır açmıştır.²⁷ Çantay, gerek Kur'an'daki müphem ifadeleri ve terimleri, gerekse onda yer verilmeyen (mahzuf) unsurları ve yine Arap dili ve Kur'an'ın kendine has diğer özelliklerini göz önünde bulundurarak, mealinde akıcılığı ve anlaşılabilirliği sağlamak düşüncesiyle parantez uygulamasına gitmiştir.²⁸ Bununla, bir yandan metne bağlı bir meâl ortaya konmak istenirken öte yandan bu parantez içi kelime ve cümleciklerle mânanın daha iyi anlaşılır olması amaçlanmıştır. Mesela Al-i İmran suresi 54. Ayetin (*Ve mekeru ve mekerallah vallahu hayrul makirin*) mealini "*Celâleyn*"den naklen (*Yahudiler gizli) hıyeye sapdılar, (İsâyı ansızın öldürmiye adam ta'yîn etdiler), Allah da onların o hıyekârlıklarına (öldürmek isteyen) İsâyeyi benzetmek, kendilerine onu öldürtmek, İsâyı yukarıya kaldırmak suretiyle mukabele etdi. Allah, bütün hıyekârları hakkıyla bilendir.* şeklinde adeta tefsir gibi vermiştir.²⁹
- Çantay mealinde genellikle kendine has orijinal ve tutarlı bir çeviri örneği sergilemiştir. Bu yönüyle meal, Türkçe Kur'an tercüme alanında yeni bir başlangıç olmuş ve yayımından sonra yapılacak tercüme faaliyetlerinde kendisinden müstağni kalınamamıştır. Şimdi de bu konuda birkaç örnek vermek istiyoruz:

Bakara suresi 54. Ayette geçen "...Fe'ktülû enfüsekü..." ibaresine "... nefislerinizi öldürün (İsrah edin)..." şeklinde bir anlam vermiştir.³⁰

27 Gülgün Yazıcı, *Hasan Basri Çantay'dan Yaşar Nuri Öztürk'e Kur'an Meâllerinde Türkçenin Serüveni*, Kur'an Mealleri Sempozyumu II, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB Yayınları, Ankara, 2007, c. II, sf. 383.

28 H. İbrahim Karşı, *Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakîm ve Meali Kerim'deki Tercüme Metodu*, Ekev Akademi Dergisi, Yıl 6, sy. 13, 2002, sf. 171.

29 Çantay, *age.*, I, 91.

30 Çantay, *age.*, I, 22.

Bakara suresi 14. Ayette geçen "*İstihzâ*" kelimesini açıklarken 15 dipnotta: "*İstihzâ: Eğlenmek, alay etmektir. Cenab-ı Hakk'a nispet edilince bunun manası cezasını vermek olur*", demiştir.³¹

Bakara suresi 187. ayette geçen "...*Tehtânûne enfüse-küm...*" ibaresine "...*nefislerinize karşı zaaf göstermekte olduğunuzu...*" anlamını vermiştir.³²

Tevbe suresi 84. Ayette geçen "*Vela tûsalli...*" ibaresinin "*Dua ve istiğfar etme*" anlamına geldiğini belirtmiş ve Beyzâvî'den naklen 76. dipnotta: "*Burada "salat"tan murad (lûgat manasıdır. Yani) dua ve istiğfardır.*" demiştir.³³

Yusuf sûresinin 30. Ayetinde (*Ve kâle nisvetün fil medineti imraetül azizi türâvidü fetâhâ an nefsihi kad şeğâfehâ hubbâ inna lenerâhâ fi dalalin mübîn*) mükemmel bir çeviri örneği sergilemiştir: "*Şehirdeki bir kısım kadınlar: "Azizin karısı, delikanlısının nefisinden murad almak istiyormuş. Sevgi, yüreğinin zararına işlemiş! Görüyoruz ki o, muhakkak apaçık bir sapıklıktadır" dedi (ler)*".³⁴

İsra sûresi 89. Ayetin son bölümü olan "*Fe ebâ ekserunnesi illa küfûrâ*" ibaresine "*İnsanlardan pek çoğu ise illa gavurlukta ayak dirediler*" şeklinde bir mana vermiştir.³⁵

- Eser ilk defa 1953'te İstanbul'da üç cilt halinde neşredilmiş, daha sonra da birçok baskısı yapılmıştır.³⁶ Fakat Hasan Basri Çantay bu kitabının gelirlerinden bir kuruş dahi cebine koymayıp tüm gelirini yaptırdığı camiye harcamıştır.³⁷
- Bu çalışma, kaynakçaya hakim yarı tefsir bir mealdir.
- Eserin şekil ve tertibi titizlikle düzenlenmiştir.
- Kullanım kolaylığı sağlamak amacıyla her cildin sonuna ciltteki konuları içine alan bir indeks ve notlar eklenmiştir.
- Ayetler arasındaki irtibata çok dikkat edilmiştir.
- Hasan Basri Çantay mealinin baş taraflarında özellikle birinci ciltte sure ve ayetlerin tefsirine dair yorumları dip notlarda uzun uzun verirken, ortalarda özellikle ikinci ciltte bu konuda çok kısa bilgiler vermiş, son bölümlerde özellikle üçüncü ciltte ise yine detaylı açıklamalar yapmıştır.
- Müellif eserinde doğru olarak kabul ettiği anlamları ikna edici delillerle desteklemeye çalışmıştır. Mesela "*Fesurhünne*" lafzına "*Kesip parça parça edip birbirleriyle hamur yap*" anlamını verirken "*Min hünne cüz'en*" ibaresinin

31 Çantay, *age.*, I, 15.

32 Çantay, *age.*, I, 50.

33 Çantay, *age.*, I, 293.

34 Çantay, *age.*, I, 351.

35 Çantay, *age.*, II, 496.

36 Işık, *Hasan Basri Çantay*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, VIII, 218.

37 Uğur, *Hasan Basri Çantay*, sf. 121.

yukarıdaki anlamı teyid ettiğini belirtmiş ve “alıştırmak” ile “kesmek” arasında bir tezadın olmadığını vurgulamıştır.³⁸ Bu konudaki başka bir örnek de onun Hud suresinin 35. Ayeti ile ilgili dipnotta yaptığı şu açıklamalardır:

“İmam Mukatil bu ayeti celilenin bir cümle-i mu’teriza olarak, Mekke müşrikleri hakkında nazil olduğunu söylemiş, “Celaleyn” de bunu ihtiyar etmiştir. Bu suretle izahlı meali: “Belki onu (Kur’anı Hz. Muhammed -s.a.v.-) kendiliğinden uydurdu derler” şeklinde almak lazımdır. Yok, ekseriyetin kavline göre Nuh (a.s.) kıssasının içinde görürsek meal şu olur: “Belki onu (Kendisine vuku’ bulan İlahi vahyi Nuh -a.s.) kendiliğinden uydurdu derler”. Fakat bizce birinci şık daha çok tercihe şayandır. Çünkü: 1) Bu kıssa ehl-i Mekke’ye ibret ve intibah vermek için sevk edilmiştir. 2) “Yekûlûne” lafz-ı celili maziye değil hali veya istikbali göstermektedir. Bu ayetteki “Em” edatı Celâleyn’e göre “belki” manasınadır.”³⁹

- Çantay, bazen rivayetleri verir ve bunlar arasında bir tercihte bulunur. Bazen de kendisi yeni görüşler ileri sürer. Mesela Sâd suresinin 11. Ayetinin yorumunda dipnotta şu bilgilere yer verir:

“(Onlar) derme çatma partilerden (mürekkeb) öyle bir ordudur ki işte şurada hezimete uğratılmış (lar) dir.”

Bu ayetin bulunduğu sayfanın sonunda yer alan 13. dipnotta şöyle denilmektedir:

İleride açılacak olan Bedir seferinde ve perişan edilecekleri Bedir mevkiinde “Şeyhzâde, Medârik, Hâzin”. (Katade) diyor ki: “Hünâlike” lafz-ı kerimi Bedir gününe işaretler. Cenab-ı Hak müşriklerin yakında bozulacaklarını Mekke’de haber vermiş, ayetin manası Bedir günü tezahür etmiştir. Bazılarına göre de maksad “Hendek muharebesi”dir. Bence en doğru manayı Mekke’nin fethi gününe hamletmektir. “Razi”.⁴⁰

- Çantay mealinde zaman zaman diğer tercümelerde bazı hatalar olduğunu, kendisinin yaptığı tercümenin ise daha doğru olduğunu belirtmiştir. Bu da onun yaptığı tercüme hususunda kendisine olan güvenin bir göstergesidir. Bu konuda örnek olarak şunu verebiliriz: O, Bakara suresi 85. Ayette geçen “...tûfâdûhüm...” lafzının müfaale babından olduğunu söylemiş, bu sebepten dolayı bu kelimeyi “fidyeleşirsiniz” diye tercüme ettiğini belirtmiş, müfessirlerden pek çoğunun bu lafza “onlardan fidye alıyorsunuz” diye mana verdiklerini ancak doğru olanın kendisinin verdiği anlam olduğunu belirtmiştir.⁴¹

38 Çantay, age., I, 74.

39 Çantay, age., I, 331.

40 Çantay, age., II, 777.

41 Çantay, age., I, 28.

Bu konuda başka bir örnek de Bakara suresi 233. Ayette geçen "...yurdi'ne.." lafzıdır. Kendisi bu lafza "emzirirler" anlamını vermiş ve bazılarının kelimenin manasını inşai yaparak "emzirsinler" diye anlam verdiğini söylemiştir.⁴²

b. Mealin Tasavvufi Yönü

Çantay'ın kişiliğinin teşekkülünde etkili olan unsurlardan birisi de tasavvufi ilkelerdir. Babası tasavvufa aşina olduğundan o da daha küçükken bu akıma ilgi duymuştu. Onun tasavvufa ve tasavvuf ehline özel bir ilgisi vardı. Tasavvuf erlerinden Abdülkadir Geylani'yi çok seviyordu. Adeta manen ona bağlıydı.⁴³ Çantay'ın eserinde yaptığı bazı yorumlar ve kullandığı kaynaklar, Çantay'ın mutasavvıf bir zat olduğunu ve tefsirinin de tasavvufi yönünün bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bunlara ilaveten şu hususlar da söylediklerimizin gerekçelerini oluşturmaktadır:

- Çantay'ın, Kur'ân-ı Kerîm'i Urduca'ya çeviren İslâm âlimi Abdülkâdir b. Şâh Veliyyillâh Ahmed b. Abdîrahîm ed-Dihlevî (ö. 1230/1815)'ye ait "*Huccetullahi'l-Bâliğa*" adlı eserin tercümesinden yaptığı alıntıların mahiyeti bu tefsirin tasavvufi yönünün bulunduğuna işaret eder.⁴⁴
- Eserin tasavvufi yönünün bulunduğuna ve Çantay'ın da ehl-i tarik bir zat olduğuna delalet eden diğer bir husus da kendisinin Ahmed b. El-Mübârek ile onun ümmî mürşidi Abdülazîz ed-Debbağ'dan işari tefsir tarzında yaptığı nakillerdir.⁴⁵
- Bunlara ilaveten az önce de zikrettiğimiz gibi, onun tefsirinde sergilediği tasavvufi yorumlar da bunu teyid eden hususlardır. Mesela onun, insanın yaratılış safhalarını anlatırken verdiği şu bilgiler söylediklerimizin göstergesi olarak kabul edilebilir:

"Tasavvuf'dan iktibas: "Mebde" ve "Meâd" itibariyle insan için üç tavr tayin edilebilir: 1) et-Tin Sûresi, ayet: 4, 2) Keza, ayet: 5, 3) Keza, ayet: 6. Birinci tavr istidâd ve kabiliyet tavrı, ikincisi tenezzül ve hayvanlık tavrı, üçüncüsü de olgunluk ve insanlık tavrıdır. İkincisi birinci ile üçüncü arasında, iki denizin ortasına girmiş bir karaya benzer ki Rahman suresi 19-20. Ayetlerinde işaret buyrulan berzah budur. İşte ed-Dehr suresinin birinci ayeti iktizasınca insan birinci tavrda (ruhlar aleminde) "Elestü birabbiküm" = Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Hitab-ı izzetine mazhar olunca

42 Çantay, *age.*, I, 63.

43 Uğur, *Hasan Basri Çantay*, sf. 121-123.

44 Tasavvufi yönden Şeyh Abdülâdlî ed-Dihlevî'ye intisap eden Dihlevî'nin kaynaklarda zâhid, müstağni ve mütevekkil bir kimse olarak tavsif edilir. Hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Dihlevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX, 293.

45 Çantay tefsirinin pek çok yerinde bu zattan nakillerde bulunmuştur. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu yerler şunlardır: 90/42/30; 104/135/67; 140/101/74; 151/164/100; 223/46/29; 229/89/40; 250/190/127; 278/34/31; 375/39/29; 593/84/73; 595/87/80; 637/43/40; 832/55/89; 908/24/32; 908/24/32; 908/24/32; 991/35/36; 1070/23/60; 1221/1/3; 350/24/34; 511/13/19. (Not: Burada ilk verdiğimiz yer sayfa numarasını, ikinci verdiğimiz yer ayet numarasını, son verdiğimiz yer de dipnot numarasını göstermektedir)

“Belâ”= *Evet Rabbimizsin (el-A’raf suresi, ayet: 172) diyerek kabiliyet ve istidadına göre tenezzül yoluna sülûk etmiştir...*⁴⁶

c. Mealde Kaynak Gösterimi

Çantay’ın mealinde dikkati çeken hususlardan biri de şudur: Ayette geçen bir kelimenin çeşitli manalarından tercih edileni alınmış diğerlerine dipnotlarda işaret edilerek kaynakları gösterilmiş ve farklı anlayışlara dayanan anlamlar kaydedilmiştir. Kur’an metninde karşılığı olmayan, gerektiğinde tercüme tamamlamak maksadıyla alınan kelimeler veya cümleler meale alınmak zorunda kalındığında parantez içine alınmışlardır. Böylece mealde önemli ölçüde akıcılık sağlanmıştır.⁴⁷ Buna ilaveten Kur’an-ı Kerim’in daha iyi anlaşılması amacıyla açıklayıcı ve destekleyici bilgiler verilmiştir. Önemli konular hakkında fazla bilgi edinmek isteyenlere de sıklıkla atıfta bulunduğu Elmalılı’nın *Hak Dini Kur’an Dili* adlı tefsiri tavsiye edilmiştir.⁴⁸

Dipnot açıklamalarında genellikle Zemahşerî, Râzî, Beyzâvî, Celâleyn, Medârik ve Hâzin tefsirleriyle bazı hadis kitapları ve Arapça sözlükler kaynak olarak kullanılmıştır.

Çantay, yararlandığı eserlerin kaynağını genelde dipnotta göstermiştir. Ancak, bazen sadece müellif adı vermiş, bazen de sadece eser adı vermekle yetinmiştir. Onun eser ve müellif adını birlikte verdiği yerler çok nadirdir. O, dipnotta verdiği kaynaklarda cilt ve sayfa numarası hemen hemen hiç vermemiştir. Şimdi de zikredilen bu hususlara dair bazı örnekler vermek istiyoruz:

Sadece yazar adını verdiği yerlere bazı örnekler:

c. I, sf. 76, Dipnot: 230: Şeyhzâde;

c. I, sf. 76, Dipnot: 233: Beyzâvî;

c. I, sf. 286, Dipnot: 59: Şeyh Muhammed Abduh.

Sadece eser adını verdiği yerlere bazı örnekler:

c. I, sf. 78, Dipnot *: *el-Misbâhu’l-Münîr*.

c. I, sf. 83, Dipnot: 7: *Kâmus-i Arabî*.

Mealde kaynak gösterimiyle ilgili diğer bir sorun da şudur: Onun, bazen metinde yer alan bilgiye dair verdiği dipnotta kaynak adı zikretmediği için, yazarın hangi kitabını kast ettiği bilinmemektedir. Mesela, “*Ayetin başındaki bu “Felâ uksimü” kavli-i kerimi hakkında muhtelif tefsirler vardır. Rahmetli (Muhammed Hamdi) efendi bunları güzel hulasa etmiştir. (Cild: 6, s. 4721, 4722) Arzu edenler oraya*

46 Çantay, *age.*, III, 1098.

47 Uğur, *Hasan Basri Çantay*, sf. 72.

48 Bu konudaki örnekler için bkz. Çantay, *age.*, II, 515; Çantay, *age.*, II, 517.

müracat edebilir" ifadeleriyle Muhammed Hamdi'nin hangi eserini kastettiği anlaşılamamaktadır.⁴⁹

Onun, bir eserden alıntı yaptıktan sonra kaynak olarak müellifin söz konusu eserini değil de başka bir müellifin eserini göstermesi kaynak gösterimiyle ilgili diğer bir sorundur. Mesela, bir yerde Kurtubî'den nakilde bulunmuş ancak rivayetin sonunda kaynağı "Şeyhzâde" (ö. 950/1543) olarak vermiştir.⁵⁰

Kaynakların kullanımı açısından müellifin eserinde dikkati çeken hususlardan biri de onun bazen hiç yorumlamadan ve herhangi bir katkıda da bulunmadan ilgili surenin tefsirine dair farklı kaynaklardan uzun uzun yaptığı alıntılardır.⁵¹ Mesela o, "*Sebilürreşad*" mecmuasında çıkan bazı yazılarını uzunluğunu dikkate almaksızın aynen tefsirine iktibas etmiştir.⁵² Çok uzun olan bu alıntılarda herhangi bir değerlendirme yer almadığı için bu tür alıntılar bazı okuyuculara sıkıntı verebilmektedir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Çantay'ın yaşadığı dönem açısından herhangi bir problem teşkil etmese de kaynak gösterimine dair yukarıda verilen hususlar günümüz bilimsel araştırma yöntemleri açısından eksik kabul edilen hususlardır. Bu açıdan söz konusu tefsirin, ilgili hususlarda günümüz bilimsel kriterleri göz önünde bulundurularak tekrar ele alınıp değerlendirilmesi oldukça yarar sağlayacaktır.

d. Mealın İsrailiyat Bilgisi Açısından Değeri

Hasan Basri Çantay'ın eserinin dikkat çeken diğer bir özelliği de bazen âyetlerde zikredilmeyen ve değinilmeyen yer, zaman, şahıs vs. isimlerini genelde Beyzavî'den veya Celaleyn'den naklen dipnotta vermesidir ki bunlardan bir kısmını israliyat türü haberler içerisinde değerlendirmemiz mümkündür. Şimdi de bu konuda bazı örnekler vermek istiyoruz:

Örnek 1:

Çantay, Hud suresinin 40. Ayetinin mealinde, ayette zamir şeklinde verilen veya zikri geçmeyen bazı şahısların kimler olduğunu dipnotta açıklamıştır: *(Nihayet emrimiz gelib de fırın kaydığı zaman (Nuh'a) dedik ki: "Her birinden (her bir neviden erkek ve dişi) ikişer çift ile - aleyhinde söz geçmiş (helakleri takdir edilmiş)*

49 Çantay, *age.*, III, 977.

50 Çantay, *age.*, III, 977. Şeyhzâde, tefsir ve fıkıh ilimlerinde yetişerek Beyzavî'nin *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*'ine yazdığı hâşiye ile şöhrete ulaşmıştır. Bkz. Erdoğan Baş, "Şeyhzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIX, 98.

51 Mesela rahmetli Bereketzâde İsmail Hakkı Beyin "*Necâib-i Kur'anîyye*" adlı eserinden yaptığı alıntı yaklaşık bir sayfa civarındadır. Bkz. Çantay, *age.*, II, 552; İmam-ı Gazalî'nin "*İhyâ-u Ulûmiddin*" adlı eserinden yaptığı alıntı yaklaşık iki sayfa civarındadır. Bkz. Çantay, *age.*, II, 553-554; Şeyhu'l-İslam Musa Kazım Efendi Merhum'un "*Te'vilât-ı Kâşânî*" adlı eserinden yaptığı alıntı yaklaşık üç sayfa civarındadır. Bkz. Çantay, *age.*, III, 1178-1181.

52 Mesela bu konuda bkz. Çantay, *age.*, II, 492-494. Onun bu yazısı yaklaşık iki sayfa civarındadır; Çantay, *age.*, III, 1143. Bu yazısı ise yaklaşık bir sayfa civarındadır.

olanlar [Dipnot 20: Bir zevcesi ile Oğlu Ken'an "Celaleyn"] müstesna – aileni [Dipnot 21: Üç zevcesi ile evladları (Ham, Sâm, Yafes)'i ve onların kadınlarını "Celâleyn". (Yafes) Türklerin babasıdır. "Şeyzâde". Oğlunun adı da "Türk" idi. "Şecere-i Türkiyye".] ve iman edenleri içine yükle". Zâten onun maiyyetindeki az kimselerden başkası da iman etmemişdi).⁵³

Örnek 2:

Kehf suresinin aşağıda zikri geçen ayetlerinde de ismi zikredilmeyen şahısların kimliği ve yer adları konusunda bazı bilgiler verilmiştir:

Kehf sûresi 32. Ayet: "Onlara iki adamı (n haalini) [Dipnot 48: Bunlar İsrailoğullarından biri mü'min, diğeri kafir iki biraderdi. Babalarından 8000 altın miras gelmişti. Mü'min kendi hissesiyle birçok hayırlar yapmış, kafir ise parasını araziye ve akara harcamıştı. Bazılarına göre bu iki adam "Benî Mahzum"dan iki kardeşti. Onların da biri (Ebu Seleme Abdullah) isminde bir mü'min, diğeri de (Esved b. Abdullah) adında bir kafirdi. "Beyzâvî"] misâl getir ki biz onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, ikisinin de etrafını hurmalıklarla donatmış, ortalarında da bir ekinlik (ve meyvelik) yapmışdık."⁵⁴

Kehf sûresi 77. Ayet: "Yine gitdiler. Nihayet bir memleket [Dipnot 95: Antakya "Beyzâvî"] halkına vardılar ki ora ehâlisinden yemek istedikleri halde kendilerini müsâfir etmekden imtina' etmişlerdi. Derken yıkılmak isteyen bir divar buldular da O, bunu doğrultuverdi. (Musa) dedi ki: 'Dileseydin elbet buna karşı bir ücret alırdın'".⁵⁵

Kehf sûresi 60. Ayet: "Bir zaman Musa, gene (bir adamı) na [Dipnot 88: Yuşa bin Nun bin Efraim bin Yusuf (a.s.) Musa (a.s.)'ya tabii idi. Ona hizmet eder, ondan ilim öğrenirdi. "Beyzâvî, Celâleyn, Medârik"] şöyle demişdi: 'Ben iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayıp gideceğim, yahud (maksadıma erişinceye dek) uzun zamanlar geçireceğim'".⁵⁶

Kehf sûresi 93. Ayet: "Nihayet iki dağ arasına [Dipnot: 107: Yaptırdığı sed de bu iki dağ arasında idi. Bunlar "Erminiyye, Azerbaycan" dağları idi. "Beyzâvî"] ulaştığı zaman onların önünde hemen hiç bir söz anlamaz bir kavm buldu."⁵⁷

Örnek 3:

Yusuf suresinin aşağıda zikri geçen ayetlerinde de ismi zikredilmeyen şahısların kimliği ve yer adları konusunda bazı bilgiler verilmiştir:

53 Çantay, age., I, 332.

54 Çantay, age., II, 508.

55 Çantay, age., II, 514.

56 Çantay, age., II, 512.

57 Çantay, age., II, 516.

Yusuf sûresi 8. Ayet: Çantay, "İz kâle yusufu ve ehuhu..." ayetinde geçen "ehuhu" lafzının Beyzavi ve Celaleyn'den naklen Hz. Yusuf'un anne-baba bir kardeşi Bünyamin olduğunu belirtir.⁵⁸

Yusuf sûresi 19. Ayet: "Bir yolcu kaafilesi gelib sakalarını (kuyu başına) yolladılar, [Dipnot 21: "Bu kabile Medyen'den Mısır'a giden bir kabile idi. Kuyunun yakınında bir yere inmişlerdir. O gün Yusuf (a.s.)'un kuyuya atıldığıın 3. Günü idi. Suyu gönderilen adamın adı: Huza'a kabilesinden Malik b. Za'r idi." Beyzâvî] o da kovasını saldı. "A, müjde, dedi, işte bir civan"! Onu bir ticâret malı gibi sakladılar. Allah ise ne yapacaklarını pek a'lâ bilici idi."⁵⁹

Çantay, Celaleyn'den naklen Yusuf suresinin 4. Ayetinde geçen ("...İnni raeytü ahade aşera kevkeben veşşemse vel kamera...") 11 kişinin Hz. Yusuf'un kardeşleri, şems'in annesi, kamer'in de babası olduğunu söyler.⁶⁰

Beyzavi ve Celaleyn'den naklen Yusuf suresinin 10. Ayetindeki "Kâle kâilun..." ibaresinde bahsi geçen kişinin Yahûdâ olduğunu zikreder.⁶¹

Yusuf suresinin 10. Ayetini (İçlerinden bir sözcü: "Yuusufu öldürmeyin, onu bir kuyunun dibine bırakın da bir yolcu kaafilesinden biri onu (yetik olarak) alsın. Eğer (mutlakaa) yapacaksanız (bari böyle yapın)" dedi.) verdikten sonra dipnotta, Hz. Yusuf'un atıldığı kuyunun yerinin Ürdün (ki Ken'an da buraya bağlıdır) veya Mısır-Medyen arasında bulunduğunu ifade eder.⁶²

Örnek 4:

Çantay mealinde bazı kişilerin belli olaylar meydana geldiği esnada kaç yaşında olduğuna dair bilgilere de yer verir. Mesela, İbrahim suresinin 39. Ayetini ("Bana (şu) ihtiyarlığ (im) a rağmen İsmâîli ve İshaaki bahş eden Allaha hamd olsun. Çünkü benim Rabbim düâyi elbette işidendir".) verdikten sonra dipnotta Hz. İsmail doğduğunda Hz. İbrahim'in 99; Hz. İshak doğduğunda ise 112 yaşında olduğunu zikreder.⁶³

Örnek 5:

Çantay, Hicr suresi 65. Ayette ("O halde gecenin bir kısmında aileni yürüt, sen de arkalarından git. Sizden kimse ardına (dönüb) bakmasın. Emr olunacağınız yere geçib gidin".) geçen "Vemdu haysu tu'merûn" ibaresindeki "yer" anlamına gelen "haysu" den kastın Şam veya Mısır olduğunu belirtmiştir.⁶⁴

58 Çantay, age., I, 347.

59 Çantay, age., I, 349.

60 Çantay, age., I, 346.

61 Çantay, age., I, 347.

62 Çantay, age., I, 347.

63 Çantay, age., I, 385.

64 Çantay, age., II, 449.

Örnek 6:

Çantay, Hicr suresi 67. Ayette (*Şehir halkı sevine sevine (müsâfirlerin yanına geldi.) geçen "Ehlu'l-Medineti" ile kast edilenin Sedum halkı olduğuna işaret etmiştir.*⁶⁵

Örnek 7:

Çantay, Bakara suresi 87. Ayette (*Andolsun, Musâya o Kitabı verdik, ondan (Musâdan) sonra da birbiri ardınca (ayni şeriatle memur) peygamberler gönderdik. Meryemin oğlu İsa'ya de beyyineler (gaayet açık burhanlar, mu'cizeler) verdik ve onu Ruuh-ül kuds ile destekledik. Demek, size ne vakit bir peygamber gönüllerinizin hoşlanmadığı bir şey'i getirirse kibirlenmek isteyeceksiniz de kiminiz yalanlayacak, kiminiz de öldüreceksiniz, öyle mi.) geçen "ferîkan kezzebtüm" ibaresinden maksadın Hz. İsa ve Hz. Muhammed (a.s.) olduğunu ve "ferîkan taktülûn" lafzından da maksadın Hz. Zekeriyya ve Hz. Yahya olduğunu belirtmiştir.⁶⁶*

Örnek 8:

Çantay, Hadid suresinin 7. Ayetinde (*Allaha ve peygamberine îman (etmekde sebat) edin, (Sizden evvel geçenlerin ardından Allahın) size (tasarruf için) vekâlet verdiği (mal) dan (Onun uğrunda) harcayın, içinizden îman edib de (o suretle) harcayanlar (yok mu?) onlar için büyük mükâfat vardır.)* Tebük seferi için en büyük mali fedakârlıklarda bulunmuş olan Hz. Osman'a işaret edildiğini vurgulamıştır.⁶⁷

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Çantay'ın şahıs, yer, zaman vb. konularda bu kadar net bir şekilde bilgi vermesinin ayetin vermek istediği mesajın amacı ile ne kadar örtüştüğü konusu üzerinde düşünülmesi gerektiği kanaatindeyiz. Diğer taraftan söz konusu ayetlerin sadece bunlarla sınırlandırılma yoluna gidilmesi ne kadar doğrudur acaba.

Burada Çantay'ın mealinde yer verdiği ve israili haberler kategorisine dahil edilebileceğini düşündüğümüz bir hususa daha temas etmek istiyoruz: Çantay eserinde ara sıra da olsa ebced ve cifr ilmine girer ve bazı sayılara kutsallık atfeder. Şimdi de bu konuda bir örnek vermek istiyoruz:

Müellif, Yusuf suresinin 42. Ayetinde (*Bu ikisinden kurtulacağını bildiği kimseye dedi ki: "Beni efendinin yanında an". Fakat şeytan, efendisine anmayı ona unutturdu da (bu yüzden Yuusuf) daha nice yıllar zindanda kaldı.)* geçen *"...Uzkurni inde rabbik..."* ayetinin yorumunda şu bilgilere yer verir: *"Hz. Yusuf Allah'tan başkasından yardım istediği için 5 yıllık mahbusluktan sonra 7 yıl daha hapse düşer oldu. Yusuf'un zindanda kaldığı 12 sene ayet-i kerimedeki "...uzkurni inde rabbik..."*

65 Çantay, *age.*, II, 449.

66 Çantay, *age.*, I, 30.

67 Çantay, *age.*, III, 982.

kavli keriminin harfleri miktarına musavidir. Bu 12 adedinde acayip bir sır vardır. Burçlar, aylar, Yakub'un oğullarının sayısı hep 12'dir..."⁶⁸

Müellif eserinde bazen de verilen sayıların kesretten kinaye olduğunu belirtir. Mesela Bakara suresi 96. ayette (*Andolsun, sen onları (Yahudileri) insanlardan, (hattâ) müşrik olanlardan ziyâde hayaata düşkün bulacaksın. Onlardan her biri arzu eder ki (kendisine) bin yıl ömür verilsin. Halbuki onun çok yaşatılması kendisini azâbdan uzaklaştıracı değildir. Allah, onlar ne işlerlerse, hakkıyla görücüdür.*) geçen ve "Bin yıl" anlamına gelen "Elfe senetin" lafzının kesretten kinaye olduğunu söyler.⁶⁹

e. Mealde Sure ve Ayetlerin İsimlendirilmesi

Çantay, Câsiye/Şeriat/Dehr sureleri gibi⁷⁰ şayet bir surenin farklı isimleri varsa eserinde bunları da zikretmeye gayret etmiştir. Bazen ayetlere farklı isimlerin verildiğini belirtmiştir. Mesela, İsrâ sûresinin 110. Ayetine (*Velâ techer bisalatike...*) Hz. Peygamber'in "Ayetü'l-İzz" adını verdiğini ifade etmiştir.⁷¹ Bazen de farklı ayetlerin dua maksadı ile değişik zamanlarda okunabileceğini vurgulamıştır. Mesela, Zuhuruf suresinin 13-14. ayetinin ("...Subhanellezî sahhara lenâ heze vemâ künnâ lehû mukrinin. Ve innâ ilâ Rabbinâ le münkâlibûn": "Bunları bize râmeden Allahın şânı ne yücedir, münezzehdir. Yoksa biz bunlara güc yetiremezdik. Biz herhalde, ancak Rabbimize dönüb gidicileriz".) sefere çıkarken okunacak dualar arasında yer aldığına işaret etmiştir.

f. Ayetlerin Yorumlanma Yöntemi

Hasan Basri Çantay mealinde, kapalı lafızları gerek metin içerisindeki bazı ilavelerle ve gerekse dipnota yaptığı eklemelerle açıklığa kavuşturmuştur. Şimdi de bu konuda bazı örnekler vermek istiyoruz:

Çantay, Bakara sûresi 30. Ayette (*Hani Rabbin meleklere: "Muhakkak ben yeryüzünde (benim emirlerimi tebliğ ve infaza me'mur) bir halife (bir insan, âdem) yaratacağım" demişdi. (Melekler) de: "Biz seni hamdinle tesbîh ve seni takdis (ayıblardan, eş koşmakdan, eksikliklerden tenzih) edib dururken (yerde) orada bozgunculuk edecek, kanlar dökecek kimse mi yaratacağın?" demişlerdi. Allah (da): "Sizin bilemeyeceğinizi her halde ben bilirim" demişdi.*) geçen "nüsebbihu" lafzını dipnotta "subhanallahi ve bi hamdihî" olarak açıklamıştır.⁷²

Bakara sûresi 34. Ayette (*Hani meleklere: "Âdeme (yahud: Âdem için Allaha) secde edin" demişdik de (şeytanların reisi olan) iblisden başkası hemen secde*

68 Çantay, *age.*, I, 353. Not: O, yukarıdaki bilgilere kaynak olarak "Fethu'l-Karib, Ruhul-Beyan"ı verir.

69 Çantay, *age.*, I, 32.

70 Çantay, *age.*, III, 889.

71 Çantay, *age.*, II, 500.

72 Çantay, *age.*, I, 18.

etmişlerdi. O ise dayatmış, kibirlenmek istemişti. (Zâten de) o kâfirlerdendi.) geçen Hz. Adem'e secdeyi metin içerisinde parantez içinde "Adem için Allah'a" diye izah etmiştir.⁷³

Bakara sûresi 34. Ayette (*Andolsun, biz sana apaçık âyetler (âyâtun beyyinât) indirdik. Onları faasıklardan başkası inkâr etmez.*) geçen "...âyâtun beyyinât..." ibaresinden ona göre maksad: Helal ve haramı, hak ve batılı açıklayan, Resul-i Ekrem'in hak peygamber olduğunu serahatle bildiren Kur'an-ı Kerim'dir. Çantay'a göre, "inzal", "tenzil" e mukârin olursa bu mana anlaşılır.⁷⁴

Çantay, ayetlerin mealini verirken gerek metin içerisinde gerekse dipnotta olsun bazen alternatif pek çok anlamı birlikte sunmuştur. Mesela, Bakara suresinin "müdâyene" ayeti denilen 282. Ayetinde geçen "...fein kânellezî aleyhil hakku sefihen ev daifen ev lâ yestetü en yumille hüve fel yümlil veliyyühû bil adl...: ...eğer üstünde hak bulunan (borçlu) bir beyinsiz veya bir zayıf olur, yahud da bizzat yazdırmıya (ve ikraara) gücü yetmezse velîsi dosdoğru yazdırsın (ikraar etsin)." bölümündeki lafızların anlamlarını alternatifleri ile birlikte şu şekilde sunmuştur:

Sefihen: İmla bilmez bir çocuksa; İmam Şafii'ye göre malını israf eden bir adamsa.

Daif: Çok ihtiyar; bunak veya mecnun olmaktan akıllı daif olursa.

Ev lâ yestetü: Dilsizlikten; kekemelikten; dil bilmemesinden hapiste olduğu için kâtibin huzurunda bulunamamasından dolayı.⁷⁵

O, Bakara suresi 138. Ayette geçen "*Sibgatallah...*" lafzına "*Allah'ın boyası, hak din, ilahi fitrat ve adetullah*" gibi anlamlar vermiş ve Ragıb'dan naklen bunun anlamının Allah'ın insanlarda yarattığı akıl olduğunu ve insanın bu sayede hayvanlardan ayrıldığını beyan etmiştir.⁷⁶

Bakara suresi 184. Ayette geçen "...femen tetavvea hayran.." ayetinin açıklamasında ise dipnotta şu hususlara yer vermiştir:

- a. Bir yoksuldan fazlasını doyurursa
- b. Fidyeyi artırırsa
- c. Hem oruç tutar hem de fidye verirse.⁷⁷

Çantay, Bakara suresi 184. Ayette geçen "...urvetu'l-Vuskâ..." lafzına "Şifayı Şerif"⁷⁸ten naklen en sağlam kulp, Müslümanlık ve Rasulullah gibi anlamlar vermiştir.

73 Çantay, *age.*, I, 19.

74 Çantay, *age.*, I, 32.

75 Çantay, *age.*, I, 78.

76 Çantay, *age.*, I, 41.

77 Çantay, *age.*, I, 50.

78 Çantay, *age.*, I, 72.

İbrahim suresi 5. Ayette geçen "...bi eyyamillah..." lafzına "Beyzâvî"⁷⁹den naklen geçmiş milletlerin başına gelen vak'aları; Arabın harp günleri; Cenab-ı Hakkin nimet ve belaları gibi anlamlar vermiştir.

Bakara suresi 248. Ayette geçen "...bakıyyeten..." kelimesinin farklı anlamlarına dipnotta şu şekilde işaret etmiştir:

- Hz. Musa ve Harun'un asaları.
- Tevrat'tan sahifeler.
- Hz. Musa'nın asası ve ayakkabıları.
- Hz. Harun'un sarığı.
- Yedikleri kudret helvalarından bir ölçek.
- İlim ve Tevrat.⁸⁰

Bu konudaki diğer bir örnek de onun Vakıa suresi 79. ayete (*Lâ yemessuhû illel mutahherûn*) dipnotta getirdiği üç farklı yorumdur.⁸¹

Çantay, bazen de ayette geçen kelimelerle ilgili metin veya dipnotta kısa açıklamalarda bulunmuştur. Mesela, Bakara suresi 203. ayette (*Vezkurullahe fi eyyamin madudat, femen teaccele fi yevmeyni fela isme aleyh, fe men teahhara fela isme aleyhi...*) geçen bazı lafızları kısaca şu şekilde açıklamıştır:

Vezkuru: Zikredin (tekbir alın)

Eyyamin ma'dudat: Mina günlerine yahut Arefe sabahından Zilhicce'nin 13. Gününün ikinci vaktine kadar olan günlerde.

Fî yevmeyni: Mina günlerinde, Zilhicce'nin 11 ve 12. Günlerinde Mina'dan Mekke'ye gelmekte.

Fe men teahhara: Zilhicce'nin 13. Gününe kalırsa, gibi.⁸²

g. Mealin Dili

- "Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm" in dili, döneminin yaşayan Türkçesine uygun, akıcı, halkın ve aydın kitlenin anlayacağı şekilde son derece sadedir. Dilbilgisi kurallarına uygundur. Yıllarca edebiyat öğretmenliği yapmış olması Çantay'a Türkçeyi harikulade bir biçimde kullanma yeteneği

79 Çantay, *age.*, I, 376.

80 Çantay, *age.*, I, 68.

81 Çantay, *age.*, III, 979. Bu konudaki diğer örnekler için bkz. Mürselât sûresi 3. Ayet 6. Dipnot; Naziât sûresi, 1. Ayet, 2. Dipnot; Naziât sûresi, 2. Ayet, 3. Dipnot; Naziât sûresi, 3. Ayet, 4. Dipnot; Naziât sûresi, 4. Ayet, 6. Dipnot; Naziât sûresi, 5. Ayet, 7. Dipnot; Fecr sûresi, 2. Ayet, 4. Dipnot.

82 Çantay, *age.*, I, 55.

sağlamıştır.⁸³ Ayetlerin meallerinde metne tamamen sadık kalınmış, Türkçe ifade özellikleri ve halk dilinde yerleşmiş tabirler nazarı itibara alınmıştır. Mesela, Nahl sûresi 7. ayetin "*illâ bi şikkil enfûs*" kısmındaki "**Enfus**" kelimesi çoğul olduğu halde "*yarı canınız tükenmeden*" şeklinde Türkçeye aktarılmıştır. KeHF sûresi 50. ayetteki "**Bedel**" lafzının karşılığı olarak "**Trampa**" kelimesi kullanılmıştır.⁸⁴

- Çantay'ın eserinde, Kur'an'da deyimsel bir özellik göstermeyen bazı ifadeleri Türkçe deyimlerden istifade ederek tercüme ettiği görülmektedir.⁸⁵
- Aynı kelimeler ve edatlar, cümledeki yerine, ayetin siyak ve sibakına, ayetin kapsadığı nükteye göre değişik bir şekilde manalandırılmıştır. Mütercimim Türkçeye fevkalade hakim olduğu burada da görülür. Şimdi de bu konuda bazı örnekler vermek istiyoruz:

Nur sûresi 41. Ayette geçen "*Elem tera*" lafzına "*Gör(müş gibi bil)medin mi?*" şeklinde bir anlam verirken; Nur sûresi 43. Ayette geçen "*Elem tera*" lafzına ise sadece "*Görmedin mi?*" şeklinde bir anlam vermiştir.

"*Bel*" edatına Bakara sûresi 10, Enbiya sûresi 18, 26, En'am sûresi 28, Nahl sûresi 75 ve 101, Zümer sûresi 49. ayetlerde "*Hayır*"; Zümer sûresi 29, Kıyame sûresi 5, A'raf sûresi 179 ve Furkan sûresi 44. ayetlerde "*fakat*"; Mü'minûn sûresi 70. Ayette "*bilakis*"; Zümer sûresi 49. Ayette "*lâkin*"; Kıyame sûresi 12. Ayette "*daha doğrusu*"; Enbiya sûresi 63, A'lâ sûresi 16, es-Sebe' sûresi 41. ayette ise "*belki*" anlamı verilmiştir.

Enbiya sûresi 18. ayetteki "*Ala*" harf-i cer'inin verdiği "*İsti'la*" manasını vurgulamak için "*Hayır, biz hakkı baatılın tepesine (indirib) atarız da...*" denilmek suretiyle, korku ve ümidi ifade noktasında oldukça hassas davranılmıştır.

Bu konuda son örnek olarak da "*enfus*" kelimesini verebiliriz. Çantay, bu kelimeye geçtiği ayetteki bağlama göre anlam yüklemiştir. Mesela Tevbe sûresi 128. Ayette geçen "*enfusukum*"e: kendinizden; Enbiya sûresi 64. Ayette geçen "*enfusihim*"e: vicdanları; Al-i İmran sûresi 154. Ayetteki "*fi enfusihim*"e canları; Haşr sûresi 9. Ayetteki "*enfusuhum*"e Özcanları ve Bakara sûresi 154. Ayetteki "*enfusukum*"e ise: nefislerinizi anlamını vermiştir.⁸⁶

- Rahmetli Hasan Basri Çantay ayetlerin meallerinde Kur'an'ın üslubuna sadık kalmak için elinden gelen gayreti göstermiştir. Sözelimi müjdeleyici

83 Mercan, Er, XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi, 18-19 Kasım 2009, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 68; Uğur, Hasan Basri Çantay, sf. 71-72.

84 Çantay'ın "bedel" karşılığında "trampa" kelimesini kullanması onun Prof. Dr. Orhan Karmış tarafından eleştirilmesine neden olmuştur. Bu konuda bkz. Uğur, Hasan Basri Çantay, sf. 94.

85 Bu konudaki örnekler için bkz. Karşlı, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakim ve Meali Kerim'deki Tercüme Metodu", Ekev Akademi Dergisi, Yıl 6, sy. 13, 2002, sf. 172-174.

86 Uğur, Hasan Basri Çantay, sf. 74.

ayetleri güzel ve yumuşak, korkutucu azap ayetlerini ise imkan ölçüsünde sert bir üslupla Türkçeye aktarmıştır. Özellikle te'kidler üzerinde titizlikle durmuştur. Söz gelişi Secde suresinin 13. Ayetine şöyle mana vermiştir: "Eğer biz dileseydik, herkesi elbette hidayete erdirirdik. Ancak Ben'den (sadır olan şu) "cehennemi cinlerle insanlardan niceleriyle muhakkak dolduracağım" sözü hak olmuştur." Burada ayetin taşıdığı tekidler "elbette" ve "muhakkak" sözcükleriyle yansıtılmaya çalışılmıştır.⁸⁷

- Merhum, tercümelerinde bir ifadenin tam Türkçe karşılığını bulmak hususunda çok titiz davranmıştır. Mesela, İbrahim sûresi 34 ve Nahl sûresi 18. ayetlerde geçen "te'uddu" ve "tuhsû" kelimelerine, her ikisi de "saymak" anlamına geldiği halde, "bire birer saymak, icmal suretiyle saymak" ifadeleriyle aradaki nüansı aksettirecek bir biçimde mana verilmiştir. Fussilet sûresi 31. Ayetindeki "mâ teştehi enfüsükum" ayetine "canlarınız neyi hoşlanırsa" manası verilmiştir. Kendisine bunun yerine "canlarınız neyi çekerse" demenin uygun olup olmayacağı sorulduğu zaman "can çekmek" deyiminin tam karşılığının "iştiha" olduğunu belirtmiştir. İsrâ sûresi 75. ayette bulunan "di'f" kelimesine "katmerli" manasının verilmesi de aynı şekildedir.⁸⁸
- Çantay'ın mealindeki dilin diğer bir özelliği de şudur: Onun, bazen kullandığı dilin ağırlığı bazen de bilinmeyen lafızlarla yaptığı tercüme manayı anlamayı daha da zorlaştırmıştır. Onun yaşadığı dönemdeki kullanılan dil dikkate alındığında bunun böyle olmasının gayet doğal olduğu teslim edilecektir. Zikredilen bu hususun pek çok örneğini onun mealinde görmemiz mümkündür. Bu konuda da birkaç örnek vermek istiyoruz:

O, Bakara sûresi 57. Ayette geçen "...Selvâ..." lafzına "Yelve kuşu" manasını vermiştir⁸⁹ ki buradaki yelve kuşu çok bilinen bir kuş türü değildir.

Bakara suresi 255. Ayette geçen "...Vela yeûduhû hıfzuhumâ..." ibaresini "... bunların nigeħbanlığı Ona ağır da gelmez..." diye çevirmiştir ki farsça bir kelime olan ve "koruyucu" anlamına gelen "nigahban" lafzı herkes tarafından bilinen bir kelime değildir.⁹⁰ Enbiya sûresi 82. Ayette geçen "...Ve künnâ lehüm hâfizîn" ibaresine "Biz onların nigahbanı idik" şeklinde bir anlam vermesinde de aynı durum söz konusudur.⁹¹

87 Uğur, Hasan Basri Çantay, sf. 80.

88 Uğur, Ölümünün 10. Yıldönümü Münasebetiyle: Hasan Basri Çantay (1887-1964), Diyanet İlmî Dergi, Kasım-Aralık 1974, c. XIII, sy. 6, sf. 377-378.

89 Çantay, age., I, 23.

90 Çantay, age., I, 71. Çantay, Ahzab suresi 33/52. ayette geçen "ragîb" kelimesini de aynı şekilde gözetici anlamına gelen "nigahban" ile açıklamıştır. Nigahbân aslı farsça olup gözcü ve bekçi anlamına gelmektedir. (Ferit Devellioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, 2010, sf. 975.) Çantay, age., II, 748.

91 Çantay, age., II, 561.

Bakara suresi 90. Ayette geçen "...bağyen en yünezzilallâhu..." ibaresindeki "Bağyen" kelimesine günümüzde çok kullanılmayan "gönüledikleri (hased ettikleri)" anlamını vermiştir.⁹²

Ali İmran sûresi 116. âyette geçen "...ulâike ashâbu'n-nâr..." lafzına "...Onlar cehennemde yâr-ü hemdemidirler..." anlamını vermiştir.⁹³

A'raf sûresi 79. Âyette geçen "...ve nesahtü lekum ve lâkin lâ tühîbbûnennâsîhîn" ibaresini "...size hayrhahlık göstermişimdir. Fakat siz hayrhahlârı sevmezsiniz ki" diye çevirmiştir.⁹⁴

Saffat sûresinin 47. Ayetini (*Lâ fihe ğavlun velâ hüm anhâ yünzefûn*) şu şekilde çevirmiştir: "Orada bir humar (baş ağrısı) da yok, onların bundan bîhuş olacakları da yok."

Sâd sûresinin 38. Ayetini (ve âharîne mukarranîne fi'l-esfâd) şu şekilde çevirmiştir: "(Yine onlardan) bukağılarla bağlanmış olan diğerlerini de (emrine râm etdik)."⁹⁵

Şura sûresinin 28. Ayetini (*Ve huvellezi yünezzilül ğayse min ba'di ma kanetu ve yenşuru rahmetehu ve huvel veliyyül hamîd*) şu şekilde çevirmiştir: "O, (insanlar) ümidlerini kesdikden sonra, yağmurunu indirmekte, rahmetini yaymakta olandır. O, hakıyıkî yâr, her hamde sezâvârdır."⁹⁶

İnsan sûresinin 23. Ayetini (*İnnâ nahnu nezzelnâ aleykel Kur'âne tenzilâ*) şu şekilde çevirmiştir: "Hakıykat, Kur'ânı sana ceste ceste biz indirdik biz."⁹⁷

Duhan sûresinin 16. Ayetini (*Yevme nebtîşul batşetel kübra innâ müntekimûn*) şu şekilde çevirmiştir: "Çok büyük bir şiddet ve satvetle (kendilerini) çarpacağımız gün muhakkak ki biz (onlardan) intikaam alıcılarız."⁹⁸

Casiye sûresinin 35. Ayetini (*...felyevme la yuhrecune minha ve la hüm yüsta'tebûn*) şu şekilde çevirmiştir: "...İşte bugün onlar buradan çıkarılmayacaklar, onların tarzîyeleri de kabul edilmeyecektir."⁹⁹

92 Çantay, *age.*, I, 30.

93 Çantay, *age.*, I, 102. Tercümede geçen "yâr" sevgili, dost ve arkadaş (İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2009, sf. 1817.) anlamında kullanılırken; "hemdem" ise sıkı fıkı ve canciğer arkadaş (Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, sf. 408.) anlamına gelmektedir. Bu tercümede Çantay'ın, "Yâr-ü hemdem" ifadesiyle âyetin anlamını edebi bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir.

94 Çantay, *age.*, I, 228.

95 Çantay, *age.*, II, 783.

96 Çantay, *age.*, II, 840.

97 Çantay, *age.*, III, 1103.

98 Çantay, *age.*, III, 883.

99 Çantay, *age.*, III, 896.

Ahkaf sûresinin 29. Ayetini (*Ve iz sarafnâ ileyke neferen minel cinni yestemiûnel Kur'ân...*) şu şekilde çevirmiştir: "Yâdet o zamanı ki cinlerden bir taafeyi Kur'an dinlemeleri için sana (doğru) çevirmişdik..."¹⁰⁰

Tur sûresinin 18. Ayetini (*Fakihîne bimâ âtahüm Rabbuhüm...*) şu şekilde çevirmiştir: "Rablerinin kendilerine verdiği ile zevkyâb olarak..."¹⁰¹

Rahman sûresinin 37. Âyetini (*Feizen şakkatis semâu fekânet verdeten keddihân*) şu şekilde çevirmiştir: "Artık gök yarılıb da kırmızı sahtiyan (Dipnot 37: Yahud, zeytinyağı tortusu. "Beyzâvî, Medârik") gibi bir gül olduğu zaman."¹⁰²

Hadid sûresinin 9. Âyetini (...ve innellâhe biküm le raûfun rahîm) şu şekilde çevirmiştir: "Şüphesiz ki Allah sizi çok esirgeyen, rahmetini râygân edendir."¹⁰³

Mücadele sûresinin 5. Ayetini (*İnnellezîne yuhâddunallahe ve rasûlehû kübitû kemâ kübitellezîne min kablihîm...*) şu şekilde çevirmiştir: "Allaha ve peygamberine muhaalefet etmekte olanlar, kendilerinden evvelkilerin uğratıldıkları zillet gibi zillete (ve helake) giriftar edilmişlerdir..."¹⁰⁴

Kıyame sûresinin 24. Ayetini (*Ve vücûhün yevme izin bâsîrah*) şu şekilde çevirmiştir: "Yüzler (vardır), o gün burtarıdır."¹⁰⁵

Çantay'ın mealinde yer alan bu konudaki diğer bir husus da şudur ki: Çantay, bazen ayetin mealini vermiş, kapalı kalmış olabileceği endişesiyle de dipnotta bunu açıklamıştır. Ancak bu kapalılığı giderme konusunda bazen dipnottaki izah da yetersiz kalmıştır. Mesela, Rahman suresinin 6. Ayeti (*ve'n-necmü ve's-şeceru yescüdân*) ile ilgili o şöyle der: "Sâkı olmayan nebât da (Dipnot 5: Ayetteki "Necm" sâkı olmayan nebat demektir. "Beyzâvî, Celâleyn, Medârik"), ağaç da (O'na) secde ederler."¹⁰⁶ Mesela onun burada kullandığı sâkı lafzı herkes tarafından bilinen bir kelime değildir. Dolayısıyla ayetin ne demek istediği Çantay'ın kendi döneminin okuyucuları tarafından rahat bir şekilde anlaşılmasına rağmen günümüz okuyucuları tarafından kolayca anlaşılmamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Hasan Basri Çantay, memleketin dört bir yanını kuşatan iç ve dış düşmana karşı, gerek kalemî, gerekse silahlı ile korkusuzca mücadele veren ilim adamlarından biridir.

100 Çantay, *age.*, III, 903.

101 Çantay, *age.*, III, 942.

102 Çantay, *age.*, III, 967.

103 Çantay, *age.*, III, 983.

104 Çantay, *age.*, III, 991.

105 Çantay, *age.*, III, 1095.

106 Çantay, *age.*, III, 964.

Onaltı yaşındayken babasını kaybedince ailesinin bütün geçim yükünü üstlenen antay, bu yüzden tahsilini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Ancak kendi kendini yetiştirerek Balıkesir çevresinde etkili bir yazar ve kitleleri harekete geçiren bir gazeteci oldu.

Birinci TBMM’de Balıkesir milletvekili olarak bulundu. Hiçbir gruba katılmayıp bağımsız kaldı. Aynı dönemde Burdur milletvekili olarak mecliste bulunan milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy ile yakın dostluk kurdu ve onunla pek çok konuda fikir alışverişinde bulundu.

Hayatını Kur’an’ı anlamaya ve anlatmaya adanmış büyük bir din âlimi olan antay’ın kaleme aldığı pek çok çalışma içerisinde adını duyuran eseri “*Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*” adlı Kur’an tercümesi olmuştur. Bu meâl kendisinden sonra gelen meâller için bir çığır açmış ve güzel bir örnek olmuştur.

Kur’an’ın aslına sadık kalma endişesiyle, tercümesini birçok açıklayıcı parantez ve dipnotlarıyla zenginleştirdiği gibi yanlış anlamaya yol amamak için büyük bir titizlik göstermiştir. Bu sebepten meal, parantez içi açıklamaları ve dipnotlarıyla birlikte adeta bir tefsir hüviyetine sahip olmuştur. Diğer taraftan mealin zengin bir dipnota sahip olması, ayetlerin içerdiği mana zenginliğini Türkçe’ye aktarma imkânını da temin etmiştir. Bu dipnotlarda ayetlerin nüzulüne dair bilgilerin verilmesi, ilgili ayetlerin daha doğru bir şekilde anlaşılmasına imkân hazırlamıştır.

Çantay, kendi zamanında ihtiyaç duyulan Kur’an tercümesinde bulunmasını şart olarak gördüğü özellikleri mealinde başarıyla gerçekleştirmiştir. Özellikle âyette geçen kelimelerin anlamına dikkat çekip bunu doğru bir şekilde ifade etmeye çalışmıştır. Bunu ifade ederken de âyette geçen kelimeyi geçtiği bağlamı dikkate alarak çevirmiş ve âyetin bağlamını düşünerek anlamlandırma yoluna gitmiştir.

Bazı âyetleri tefsir ederken, diğer Kur’an âyetlerinden faydalanmış ve bu yöntemi tefsir çalışmalarında pek çok yerde uygulamıştır. Âyetleri açıklarken Kur’an’daki diğer âyetlere sık sık atıfta bulunmuş; böylece Kur’an tefsirinde en geçerli yöntem olan “âyet’in âyetle tefsiri” ilkesini en güzel şekilde ortaya koymuştur.

Çantay’ın mealinde dikkat çeken bir husus da onun tasavvufi yorumlara verdiği değerdir. O, yaptığı izahlarda tasavvufi yorumlara bir hayli ağırlık vermiştir. Muhtemelen bunda babasından aldığı eğitimin tesiri var gibi gözükmektedir. Ancak o, âyetlerin tasavvufi yorumunu “mrşitlerinden” aldığını kendi ifadeleriyle açıkça belirtmiştir. Diğer taraftan bazı mutasavvıfların eserlerinden nakillerde de bulunmuştur. Tasavvufla oldukça ilgili görülen müellifin eserlerinde bu eğilimini açıkça belli ettiği dikkatleri çekmektedir. Bu nedenle işârî tefsir malzemesinden küçümsenemeyecek derecede istifade etmiştir.

Harfi tercüme yöntemiyle hazırlanan mealde, nahiv kurallarına bağlı kalınarak Kur'an'ın üslubu ve i'caz özellikleri tercümeyle yansıtılmaya çalışılmıştır.

Fiillerin zaman kiplerinin aslına uygun bir şekilde tercüme edilmesi, fiil baplarının mana özelliklerinin tercümeyle yansıtılması, fiillerin lügat manalarının verilmesi, isim ve tamlamaların harfi metotla tercüme edilmesi, harf-i cerlerin manasının tercüme metne yansıtılması, çeviride metne bağlı-kalınmakla birlikte manayı vermeyi hedefleyen bir metot izlenmesi ve tefsiri açıklamalar yapmak gerektiğinde bunun sadece parantez içinde verilmesi gibi konularda hassasiyet gösterilmiştir.

Çantay, mealinin bazı yerlerinde eser ve müellif ismi vermeden sadece konuyla ilgili birtakım görüşleri vermekle yetinirken bazı yerlerde yalnız müellifin ismini vermeyi yeterli bulup nakilde bulunduğu müellife ait eseri açıklamamıştır. Bazen de sadece bilgi aktardığı eseri açıklamakla yetinip eserin kime ait olduğuna temas etmemiştir. Bu da ilgili kaynağa ulaşmak isteyen okuyucuyu veya araştırmacıyı zor durumda bırakmaktadır. Bu durum, Çantay'ın mealinde kullandığı bu kaynakların isimlerinin, yazarlarının ve yerlerinin tespit edilmesi yönündeki akademik çalışmalara ihtiyacın aciliyetini ortaya koymaktadır. Bütün bunlara rağmen onun mealinin zamanının şartları göz önünde bulundurulduğunda oldukça başarılı bir meal olduğunu söylememiz ve o dönemin ihtiyaçlarını fazlasıyla karşıladığını kabul etmemiz gerekir.

Kaynakça

- Baş, Erdoğan, "Şeyhzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, c. 39, sf. 98.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul 1952.
- Çetin, Özer, "Hasan Basri Çantay'ın Kişiliği", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/2, c. 12, sy. 2.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 2010.
- Işık, Emin, "Hasan Basri Çantay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, c. VIII, sf. 218.
- Kandemir, M. Yaşar, "Kırk Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2002, XXV, 467-470.
- Karslı, H. İbrahim, "Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakîm ve Meali Kerim'deki Tercüme Metodu", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 6, sy. 13, 2002.
- Mercan, İsmail Hakkı-Er, İlker, *XX. Yüzyıl Türk İlim Adamlarından Balıkesirli Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi*, 18-19 Kasım 2009, Dârülfünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2010, sf. 68 vd.
- Öz, Mustafa, "Dihlevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX, 293.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2009.
- Uğur, Mücteba, *Hasan Basri Çantay*, Ankara 1994.
- Uğur, Mücteba, "Ölümünün 10. Yıldönümü Münasebetiyle: Hasan Basri Çantay (1887-1964)", *Diyanet İlmî Dergi*, Kasım-Aralık 1974, cilt: XIII, sayı: 6.
- Yazıcı, Gülgün, "Hasan Basri Çantay'dan Yaşar Nuri Öztürk'e Kur'an Meâlllerinde Türkçenin Serüveni", *Kur'an Mealleri Sempozyumu II*, 24-26 Nisan 2003 İzmir, DİB Yayınları, Ankara, 2007, c. II, sf. 383 vd.
- Yazıcı, Nesimi, *Hasan Basri (Çantay) ve Ses Gazetesi*, sf. 63. (Makale "Kurtuluş Savaşında Gönen ve Çevresi" -Ankara 1988- adlı eserin içerisinde yer almaktadır.)